

TÜRÜK
Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2018, Yıl:6, Sayı:13
Geliş Tarihi: 04.06.2018
Kabul Tarihi:20.06.2018
Sayfa:356-369

ISSN: 2147-8872

KIRGIZLARDA İSLAM DİNİNE İLİŞKİN TUTUM ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Aziza Ergeshkyzy*
Mualla Yıldız**

Özet

Dindarlık kurumsal bir dinin motifleri ile bireysel insani özelliklerin bir karışımı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de bir bireyin veya bir grubun dindarlığı hem toplumsal yapıya hem de kişilerin bireysel özelliklerine göre şekil almaktadır. Aynı dinin farklı coğrafyalardaki uygulamaları da farklı olabilmektedir. Bu durum da hem toplum dinamikleri hem de coğrafya ile ilişkili olabilmektedir. Bir dinin bir toplum tarafından kabulü de tüm bu dinamiklerle ilişkilidir. Tarihi kaynaklara baktığımızda Kırgızların İslam dinini benimsemesinin yüzyıllar aldığı görülmektedir. Güneyde yaşayan Kırgızlar, Sünni İslam anlayışını Kuzeyde yaşayan Kırgızlara göre daha erken dönemde tanımış ve kabul etmişlerdir. Kırgızlar tanım olarak İslam dinine geçmeleri XIX. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu çalışmada bu çalışmada günümüzde Kırgızlarda İslam dinine ilişkin tutumun ölçülebilmesi için sağlayacak bir ölçeğin geliştirilebilmesi için amaçlanmıştır. Bu çalışmaya Kırgızistan'daki yedi il Batken, Celalabat, Çüy, Narın, Oş, Isık-Köl, Talas'tan gönüllü olarak katılan 600 kişi katılmıştır. Eldeki maddelerin faktör analizi sonucunda toplam varyansın %63,92'sini açıklayan. 3 boyutlu yapıyı gösterdiği ortaya çıkmıştır. Çalışmada 0.40'ın altındaki kalan maddeler atılmış ve ilgili faktöre ait olmadığı düşünülen maddeler ölçekten çıkarılmıştır. 30 madde ile başlanılan faktör analizinden 16 maddeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Kırgızistan, İslam Dini, Dini Tutum, Ölçek Geliştirme.

STUDY DEVELOPMENT STUDY RELATED TO ISLAMIC RELIGION IN KYRGYZ PEOPLE

Abstract

Religiosity is accepted as a blend of individual human characteristics with the motives of an institutional religion. For this reason, the

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Bölümü, orcid.org/0000-0002-3238-5801, aziza1211@mail.ru

** Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, orcid.org/0000-0003-2544-062X, muallayildiz@ankara.edu.tr,

religiosity of an individual or a group is shaped by both the social structure and the personality of the individual. This situation can be related to both community dynamics and geography. The acceptance of a religion by a society is also related to all these dynamics. According to historical sources, Kyrgyz people had adopted Islamic religion for centuries. The Kyrgyz people living in the South recognized and accepted the Sunni Islam concept earlier than the Kyrgyz people living in the North. The Kyrgyz are fully converted to Islamic religion XIX. In this study, it is aimed to develop a scale that will provide a measure to measure the attitude towards Islamic religion in Kyrgyz today. 600 people participated in this research voluntarily from seven provinces of Kyrgyzstan, Batken, Jalalabat, Çüy, Narın, Osh, Isik-Köl, Talas. In the study, the remaining items below 0.40 were discarded and items deemed not to belong to the relevant factor were removed from the scale. A scale consisting of 16 items was obtained from the factor analysis starting with 30 items.

Keywords: Kyrgyz, Kyrgyzstan, Islamic Religion, Religious Attitude, Scale Development.

1. Giriş

İnsanoğlunun kutsal kabul ettiği ve bağlandığı varlık ile olan ilişkisi sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda çeşitli yönleri ile ele alınmaktadır. Yeryüzünde yaşayan dinler arasında ayrıntıya gidildiğinde birçok farklılığın olmasına rağmen, dindarlığın kendini ortaya koyduğu genel alanlar açısından önemli açıdan benzerlikler bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında inanç esasları, ibadet şekilleri, dine ilişkin bilgi birikimi, dini/manevi tecrübe ve toplumun dinin amaçları çerçevesinde belirlediği toplumsal kuralları vardır.¹ Dinlerin inananları arasında bir dünya görüşü ve yaşam tarzı belirlediği açıktır. Dinlerin çizdiği bu çerçevede kişilerin beslenme alışkanlıklarından romantik ilişkilerini yaşama biçimlerine kadar çok yönlü etkiye sahiptir.

Dindarlık kurumsal bir dinin motifleri ile bireysel insani özelliklerin bir karışımı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de bir bireyin veya bir grubun dindarlığı hem toplumsal birikime hem de kişilerin bireysel özelliklerine göre şekil almaktadır.² Aynı dinin farklı coğrafyalardaki görünümünün de farklı olabileceği gibi, aynı coğrafyada yaşayan kişilerin dini yaşama ilişkin tutum ve beklentileri ve dini tecrübeleri de farklı olmaktadır.

Dini yaşamın bireye bakan ve topluma bakan tarafını ilk ayıranlar arasında William James vardır. James, dinin grup ile yapılan törensel etkinliklere dayanan tarafını kurumsal, bireysel bağlanma ile ilgili tarafını bireysel dindarlık olarak iki ayrı kategori belirlemiştir.³ Allport, ise kişinin dini yaşam hedefleri doğrultusunda *içe dönük* ve *dışa dönük* olmak üzere bir dindarlık ayrımı yapmıştır. Tanrı'ya bireysel içtenlikle bağlanıp inanma ihtiyacını karşılamak için ibadet edenler *içe dönük*, toplumsal beklenti ve saygınlık ihtiyacını karşılamak için ibadet edenler *dışa dönük* dindar olarak nitelendirilmiştir.⁴ Batson ve Ventis ise Allport'un bu modeline sorgulayıcı dindarlık boyutunu ekleyerek *Üç Boyutlu Dini Yönelim Modeli* ortaya koymuşlardır. King'in *Dokuz Boyutlu Dindarlık Modeli*'nde ise

¹ Hökelekli H., Peker, H., Karaca, F., Bahadır, A., Mehmedoğlu, A. U. (2010). *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Yayın no .2051, s.30-35.

² Hökelekli H.vd. *Age*.s.32.

³ James, William. (2009). *Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, Seven Treasures Publications, New York. s. 30.

⁴ Allport, G. (2004) *Birey ve Dini*. Çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları Ankara. s.67.

boyutlar daha da artmış ve kişinin adanmışlığından dogmatik tutumuna kadar çok boyutlu olarak dini yaşam boyutlarına ayrılmıştır. Glock ve Stark'ın dini inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutlarından oluşan *Beş Boyutlu Dindarlık* modeli ise dindarlık ile ilgili çalışmalarda en çok kullanılan model olmuştur.⁵

Kişinin topluma uyumunu ve karakteristik özelliklerini merkeze alarak Yapıcı, bir model önerisi getirmiştir. *Sosyo-kognitif bir dindarlık tiplemesi* adını verdiği modelde Yapıcı, dini yaşayan insanları liberal, muhafazakâr, dogmatik ve fanatik dindar olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Liberal dindarlar inançlı, kutsala saygılı ve dini kimliklerini konusunda duyarlı olan açık görüşlü kişilerdir. Muhafazakârlar ise inançlı ve kutsala saygılı olmakla beraber dini hayatlarının merkezine alan ve farklı görüşlere ve yaklaşımlara sıcak bakmayan kişilerdir. Dini yaşamlarının amacı ise toplumsal yapıyı korumaktır. Dogmatik dindarlar, zihinsel açıdan saplantılı, dış sosyal dünyayı sadece siyah-beyaz şeklinde birbirini dışlayan ikili bir tarzda algılayarak gri tonları göremeyen, aşırı kaygılı, gelecekte endişe duyan, güvensiz, kendileriyle ve sosyal çevreleriyle barışık olmayan kişilerdir. Hemen hemen aynı özellikleri gösteren fanatik dindarlar ise din adına şiddet kullanmaya daha fazla meyilli olmaları ile diğerlerinden ayrılırlar.⁶

Cinsiyet ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelendiğinde ise dindarlık ölçümlerinde kadınların erkeklerden daha fazla puan aldıklarını gösteren çok sayıda çalışma vardır.⁷ Fakat kadınların “inanç”, “ibadet” ve “duygu” boyutlarında, erkekler ise “bilgi” boyutunda daha yüksek puan almaları bu farklılaşmanın nedenlerinin araştırılmasına neden olmuştur.⁸

Cirhinlioğlu ve Ok tarafından 11 ayrı görgül araştırmanın bulgularının incelendiği meta-analitik bir çalışmada bu farklılaşmanın ilk nedeni olarak kadınlardaki suçluluk ve günahkârlık duygusu öne çıkmıştır. Kadınlar erkeklere nispetle daha fazla suçluluk ve pişmanlık yaşadıkları için dinin yasakları konusundaki hassasiyetleri dindarlık olarak yorumlanmıştır. İkincisi olarak ise, toplumsal cinsiyet dini tutuma ilişkin farklılaşmaya neden olduğu belirlenmiştir. Ataerkil toplumsal cinsiyet anlayışı kızların ve erkeklerin yetiştirilme biçimlerini farklılaşması, dinin yüce bir kudrete ve onun koyduğu kurallara itaati emretmesi ve kadınların eğitim ve sosyalleşme sürecinde öğrendikleri itaat etme davranışından dolayı dinî hayata daha rahat yöneldikleri düşünülmüştür. Kadınlar yaşadıkları daha fazla sosyal mahrumiyet yaşadıkları için stresle baş edebilmek için kullandıkları baş etme tarzları da dindarlık ile karıştırılmıştır⁹ Bu nedenle kadın ve erkekler arasındaki puan farkının toplumun çocuk yetiştirme tarzı ve cinsiyetçi tutum ile ilgili olduğu anlaşılmıştır.

Bir bütün olarak bakıldığında bir kişinin dindarlığı yaşadığı toplumun değerleri, alışkanlıkları ve kişiden beklentileri ile ilgili olduğu gibi kişinin bireysel yaşam hedefleri, yaşam disiplini ve dünya görüşü ile de oldukça ilgilidir.

1.1. Kırgızlarda İslam Dinini Kabul Süreci

Kırgızların İslam dini ile tanışmaları yerel dinlerin hâkim olduğu kuzeydeki Yenisey'den, İslam inanç ve kültürünün hâkim olduğu güneydeki bölgelere göç etmeleriyle başlamıştır. Kırgızların İslam dinini kabul etmelerine ilişkin farklı nedenler gösterilmektedir. Bunlardan biri de güneyde yaşayan Müslümanlar ile siyasi, ticari, kültürel ve sosyal bağların İslam dinini tanımalarına ve kabul etmelerine neden olduğudur. Bir diğeri ise Müslüman Hokand Hanlığı ile Kırgız hükümdarlar olan Manapların arasındaki siyasi ilişkilerin ve

⁵ Cirhinlioğlu, F. G.(2010). *Din Psikolojisi*, Nobel yayımları, Ankara, s.67.

⁶ Yapıcı, A. (2002). *Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık*, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss.75-118.

⁷ Cirhinlioğlu, F. G.(2010). *Age*, s. 31-32.

⁸ Yapıcı, Asım. (2012). *Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17:2, ss. 1-34.

⁹ Cirhinlioğlu, F.G. Ok. Ü. (2011). *Kadınlar Mı Yoksa Erkekler Mi Daha Dindar?* ZfWT Vol. 3, No. 1, ss. 121-141.

Kırgızların bir süre Hokand Hanlığı'nın idaresi altına girmiş olmalarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır.¹⁰ Süreçte önemli olan bir diğer faktör de dini misyonerlik faaliyetleridir. Müslüman mistiklerin Kırgızlar arasındaki faaliyetleri İslam dinine ilişkin olumlu bir tutumun ortaya çıkmasına ve İslam dininin yayılmasına destek olmuştur.¹¹ Ayrıca Kırgız Manapların İslam dinine geçmesi de ona tabii olan halkın İslam dinine geçişini hızlandırmıştır.¹² Fakat İslamlaşma sürecinin Kırgızlar arasında çok hızlı ve kolay olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Tarihi kaynaklara baktığımızda Kırgızların İslam dinini benimsemesinin yüzyıllar aldığı görülmektedir. Güneyde yaşayan Kırgızların, Fergana bölgesinde yaşayan Özbek ve Taciklerle yakın ilişkilerinin olması, Sünni İslam anlayışını Kuzeyde yaşayan Kırgızlar'a göre daha erken bir dönemde tanımalarına neden olmuştur. Kuzeyde yaşayan Kırgızların tam olarak İslam dinine geçmeleri ise ancak XIX. yüzyıla kadar gerçekleşecektir. Buna dayanarak Kuzeyde yaşayan Kırgızların, Orta Asya'daki İslamiyet'i benimseyen en son Türk topluluğu olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Kırgızların, İslam dinini kabul ettikten sonra bile geleneksel yaşayış ve inanış biçimlerini tamamen terk etmedikleri gözlenmiştir.¹³

İslam dinini Kırgızlar arasında yaymaya çalışanlar çoğunlukla toplumun seçkin kesiminden kimselerdir. 1860'lı ve 1870'li yıllarında Tatar din adamlarının yürüttüğü faaliyetler, İslam dininin yayılışını hızlandırmıştır. Tatar din adamlarının ılımlı tutumu, dini öğretilerin benimsemesi konusunda acele etmemeleri etkili olmuştur.¹⁴

Böylelikle Kırgızlar, Tatarların dini olarak bilinen İslam dinine geçmeye başlamışlardır. İslam dininin yayılmasına en çok destek veren kişi olarak Cihangir Kağan bilinmektedir. Hatta Cihangir Kağan, 1835 yılında ahşap bir mescit yaptırdığı kayıtlarda yer almaktadır.¹⁵ Rusların, Isık Kөл bölgesine doğru yayıldıkları dönemde, yanlarında Tatar tercümanlar getirmişlerdir. İlginç bir şekilde Tatarlar Ruslara tercüme konusunda yardımcı olurken Kırgızlara da kendi dinlerini aktarmışlardır. Örneğin, boz üy (topak çadır) lerde halka İslâm dinini anlatmışlardır.¹⁶ Tatar din adamlarının Hokand din adamlarına göre daha ılımlı bir tavır sergilemeleri, halkın onlara olan saygı ve ilgisini artırmıştır.¹⁷

Kuzey bölgelerde yaşayan Kırgızlar, bölge ulaşımının zor ve dağlık olması nedeniyle 18. yüzyıla değin eski inançlarına ve yaşam biçimlerine göre hayatlarını sürdürmüşler ise de, güneydeki Kırgızlar için durum oldukça farklı olmuştur. Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar ile güneyinde yaşayan Kırgızlar arasında dini ve sosyal yaşam biçiminde büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır.¹⁸

Hatta 1870'lerde bölgeyi gezenler tarafından Isık Kөл civarında yaşayan Kırgızların Müslüman olmalarına rağmen, İslam dinine mensup olduklarını gösteren herhangi bir ibadet

¹⁰ Abramzon, S. Matveevich. (1999). *Kırgız Cana Kırgızistan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*. Bişkek:Kırgızistan-Soros Vakfı Yayınları, s. 193.

¹¹ Erşahin, Seyfettin. (1999). *Kırgızlar ve İslamiyet*. Ankara: SEK Yayınları, s. 96.

¹² Dıykanbaeva, Mayramgül. (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. s. 158.

¹³ Cihan, Cihad. (2015). *XIX ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dini Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 8/2, s. 222.

¹⁴ Abramzon, S. Matveevich. (1999). *age*. s. 193-194.

¹⁵ Vulfson, E. Semyonovna. (1901). *Kırgızy*. Moskova: S. Kurmin ve Ko Mağazasının Basımevi. s. 12.

¹⁶ Karadovut, Zekeriya ve Aksoy, Mustafa. (2004). *Kırgız Gelenekleri ve Abramzon*. *Uluslararası İslam Bilimleri Dergisi*. S:1, s.4-5.

¹⁷ Abramzon, S. Matveevich. (1999). *age*. s. 193.

¹⁸ Bacon, Elizabeth. (1965). *Esir Orta Asya*. Tercüman 1001 Temel Eser Yayınevi. Çev. Tansu Say. s. 156; Tutar, Hüseyin. (2006). *Ulus Devlet Oluşumunda Kırgız Kimliği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. s. 139.

biçimini yerine getirmedikleri gözlenmiştir.¹⁹ Kazak araştırmacı Velihanov da XIX. yüzyılda Kırgızlara ilişkin gözlemleri sonucunda Kırgızlar kendilerini Müslüman olarak tanıtsalar da domuz eti yememek dışında İslam dini hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olmadıklarını kaydetmiştir.²⁰

Kırgızlar diğer Türk boylarından farklı olarak Müslüman olduktan sonra geleneksel yaşayış ve inanç biçimlerini terk etmemişlerdir.²¹ Halen Kırgızlar arasında İslam öncesi inançların izlerini görmek mümkündür. Geleneksel Kırgız dinine göre kutsal olan bazı bölgeler günümüzde de kutsal kabul edilmekte, manevi güçleri olduğuna inanılan “Bakşı”ların sözlerinin doğru olduğuna, onların tedavi etme gücünün olduğuna inanılmaktadırlar. Kırgızlar her ne kadar törensel uygulamalarda eski gelenekleri yaşatmaya devam etseler de ve hatta İslam dininin uygulamalarına ilişkin yetersizlikler gösterebilirler de İslam dinini seçtikten sonra bu dinin inanç esaslarında herhangi bir zafiyete düşmemişlerdir. Hatta bir dönem Rusların Kırgızlar arasında ateizmi yayma çabaları bu bağlamda ters tepmiş ve Kırgızlar arasında İslam’a daha da bağlanmaya neden olmuştur.²²

Kırgızların İslam dinine geçtikten sonra kendilerini Sünnî Müslümanlar olarak tanıtmalarına rağmen aralarından tanınmış bir İslam âlimi çıkmamış olması merak konusu olmuştur.²³ Bunun nedeni olarak Kırgızların İslami dini konusunda doyurucu bir bilgiye ulaşmalarının pek mümkün olmamış olması gösterilmiştir.²⁴

Kırgızların İslam dini ile ilgili beslenebilecekleri temel kaynaklara yeterince ulaşamamış olmaları, XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar İslami dininin sosyal hayatta görünürlüğünün az olması ile sonuçlanmıştır. Kırgızlar kendi içlerinden din adamlarını yetiştiremedikleri için diğer Türk boylarından gelen din adamlarından destek almışlardır. Kaşgar’dan gelen Uygur mollalar, Orenburg ve Kazan taraflarından gelen Tatar mollalar Fergana’dan gelen Özbek mollalar Kırgızların dini bilgi kaynağını oluşturmuştur.²⁵

Halk arasında molla anlamına gelen “moldo” kelimesi bugün halen dini bilen kimseler için kullanılmaktadır. Fakat bu kişi dini bilgi düzeyi yüksek iyi bir din eğitimi almış kimse anlamında değildir. Daha çok namaz kılan ya da dini bazı ritüelleri yerine getiren kişi anlamındadır.²⁶

Velihanov, 1858 yılında Tanrı dağı bölgesindeki gözlemlerinde, Kırgızların günlük yaşantılarında geleneksel Şaman tarzının hâkim olduğunu; düğün ve cenaze törenlerini daha çok bu tarza göre yaptıklarını, fakat bir Tatar veya Orta Asyalı molla bulduklarında ise bu tarzın yerini İslâm dinine uygun bir törene bıraktığını müşahade etmiştir. Bununla birlikte Isık Köl’den Bedeşan’a değin bütün bölgenin tamamında Kırgızlardan dinî eğitim almış birini bulabilmenin çok zor olduğunu da aktarmaktadır.²⁷ Buna ilave olarak Kırgız tarihçilerden Belek Soltonoev (1878-1938) de kendi döneminde ve bölgesinde Müslüman Kırgızlardan namaz kılanların sayısının çok az olduğunu kaydetmiştir.²⁸

¹⁹ Cihan, Cihad. (2015). *age*. s. 224.

²⁰ Bayaliev, Totobübü. (1981). *Religiyoznie perejıtki u Kirgızov i ih preodolenie*. Frunze: İlim Yayınları. s. 30; Orazbaev, Mayrambek. (2013). *Kültürümüzde Yemin*. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*. S:2, s. 5; Vulfson, E. Semyonovna. (1901). *age*. s. 12.

²¹ Erşahin, Seyfettin. (1999). *age*. s.95.

²² Gömeç, Saadettin. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 150.

²³ Dıykanbaeva, Mayramgül. (2009). *age*. s. 160.

²⁴ Aydar, Hidayet. (2014). *Kırgızistan’da Dindarlaşma Trendi; Problemler, Öneriler*. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Sempozyum Bildiri Kitabı*. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları. s.495.

²⁵ Erşahin, Seyfettin. (1999). *age*. s.73.

²⁶ Aydar, Hidayet. (2014). *age*. s. 494.

²⁷ Cihan, Cihad. (2015). *age*. s. 225.

²⁸ Aydar, Hidayet. (2014). *age*. s. 495.

1710-1876 yılları arasında Fergana bölgesinde hüküm süren Türk Hanlığı olan Hokand Hanlığı devrinde, Kırgızistan'ın güney bölgesinde din eğitimi verecek yeni okullar açılarak din adamlarının ve halkın dini bilgi düzeyi yükseltilmeye çalışılmıştır.²⁹ Fakat yetişmiş eleman yokluğu nedeniyle çok büyük ilerleme sağlanamamıştır. 1860-1880'lerde Kırgızların yaşadığı bölgeyi ziyaret eden bazı gezginler, halkın "Allah" ve "Kuday" kelimelerini devamlı kullandıklarını, "Besmeleyi" dillerinden düşürmediklerini, fakat bununla birlikte ibadetlerini yılda bir kere Ramazan'da ancak köye hocaların geldiği zaman yaptıklarını, dinî bilgilerinin düzeyinin ise peygamberlerinin dahi ismini bilmeyecek kadar düşük olduğunu belirlemişlerdir.³⁰ Dolayısıyla Kırgız halkının dine olan ihtiyaç ve ilgisi tam olarak karşılanamamıştır. Buna rağmen sürekli bir öğrenme çabası halk tarafından sürdürülmüştür. 1907 yılında Rusya'nın Orenburg şehrinden Orta Asya'ya gelen Yuvaçev'in "Kurmancan – Datka Alaylık Kırgızdardın Hanışası" adlı yazısında bir anısını şöyle anlatmaktadır: "Ertesi sabah erkenden kalkıp Oş'tan Andican'a yola koyuldum. Mezarlıktan geçerken, kerpiç bir mezarın başında oturup Kur'an okuyan iki kadın gördüm. Yolumun üstünde Süleyman tahtına sevap inancıyla giden halkı gördüm. Yine taş bir mescitten yükselen sabah ezanını duydum."

1.2. Sovyet Dönemi İslam Dininin Yayılışının Sekteye Uğraması

Sovyet döneminde dini kurumlara ve Kırgız halkına yönelik olarak uygulanmaya başlanan yoğun baskılar sonucu İslam dinine ilişkin uygulamalar ve dinini öğrenme ve uygulama konusunda yeniden bir gerileme sürecine girilmiştir. Sovyet rejiminin kendi çıkarlarını karşılamaya yönelik olarak yetiştirmek istediği insan tipi, İslam dinine olan ilgiyi neredeyse yok etmiştir.³¹

İslam dinini halkın gözünden düşürmek için namazın İslam'dan önceki dinlerden alınan bir tapınma şekli olduğu, çalışanlar için zaman kaybına yol açtığı, namazdaki hareketlerin kölelik döneminden kalma bir ibadeti barındırdığı gibi iddialar ortaya atılmıştır.³² Dinî duyarlılığı kademeli olarak yok etmek adına Ramazanın yalnızca bazı günlerinde oruç tutulmasına izin verilmiştir.³³

Lenin'in İslami inanca ilişkin olan bu olumsuz yaklaşımı nedeniyle Sovyet döneminde Kırgızistan'da İslam dininin ilerleyişi durmuş,³⁴ bu süreç 1920'den itibaren dini ve manevi yaşamı engellemeye yönelik resmi baskıları da ortaya çıkarmıştır.³⁵ İslam dininin öğrenilebileceği eğitim kurumlarının kapatıldığı ve Hac ibadeti yapmanın neredeyse imkânsız hale geldiği bu dönemde Sovyet rejimi, dini yaşama gözle görülür şekilde engel olmuştur.

Kırgız toplumunun önde gelen isimlerinin, Stalin'in iktidarda olduğu 1920'li ve 1930'lu yıllarda, gerek kuzeydeki soğuk bölgelere sürgün edilerek gerekse hapishanelerde öldürülmesi sonucunda Kırgız toplumunun aydın kesimi de ortadan kaldırılmış oldu. Dini liderlerin birçoğunun başka ülkeler adına casusluk yapmakla suçlanarak ortadan kaldırılması ile dini konuda toplumu aydınlatacak kesim de yok olmuş oldu. Buna paralel olarak Müslümanların ibadet edecekleri cami sayısı da 33'e kadar azaltılmıştı.³⁶

²⁹ Aydar, Hidayet. (2014). *age*. s. 497.

³⁰ Dıykanbaeva, Mayramgül. (2009). *age*. s. 159.

³¹ Erşahin, Seyfettin. (1999). *age*. s.107; Tutar, Hüseyin. (2006). *age*. s. 81.

³² Aydar, Hidayet. (2014). *age*. s. 498.

³³ Bacon, Elizabeth. (1965). *age*. s. 189.

³⁴ Erşahin, Seyfettin. (1999). *age*. s.108.

³⁵ Bacon, Elizabeth. (1965). *age*. s. 165-168; Erşahin, Seyfettin. (1999). *age*. s.112; Yaman, Ali. (2008). *Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Meselesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi. II. Uluslar arası Sosyal Bilimciler Kongresi*. Bışkek: s. 479.

³⁶ Bacon, Elizabeth. (1965). *age*. s. 186; Abazov, Rafis. (2002). *Sovyet Sisteminde Kırgızistan: Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu. Türkler Ansiklopedisi*, C. 19. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 534; Myrzabaev, Mаметбек. (2009). *Kırgızistan'da Din-Devlet İlişkileri. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*. s. 58; Tombak, Fatma. (2011). *20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme*.

Sovyet döneminde uygulanan baskıların mağduru büyük oranda şehirde yaşayan kesim olmuş, kırsalda yaşayanların dinlerini ve geleneklerini yaşatma şansı daha yüksek olmuştur.³⁷ Dini yaşamın toplumda görünürlüğü Ramazan ve Kurban bayramları, evlilik, sünnet ve cenaze törenleri gibi alanlarla sınırlı kalmıştır.³⁸

1985'te Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle Sovyetler birliği dağılma sürecine girmiş, 01 Ekim 1990'da dağılma kararı verildikten sonra Kırgız halkının dine ve maneviyata olan ilgisi yeniden canlanmıştır. Mescitler açılmış ve Kur'an'ı Kerim'in aslının ve tercümelerinin halk arasında dağıtılmaya başlandığı görülmüştür.³⁹ Kırgızistan'da 1987 yılında ibadete açık olan sadece 37 cami bulunurken bağımsızlığın üzerinden on yıl bile geçmeden bu sayı, 1.000'li rakamlara, günümüzde ise 2000'lere kadar ulaşmıştır.⁴⁰

1.3. Sovyet Rejiminin Dağılması Sonrası Kırgızistan'da İslam Dinine Olan İlgi

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin insan hakları ve özgürlükleri yasasının inanç ve ibadet özgürlüğüne ilişkin yasasının 32. Maddesinde, "Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ile garanti edildiği gibi, her vatandaşın ahlak ve din edinme özgürlüğü vardır. Tek başına veya başkalarıyla bir dine girebileceği gibi, hiçbir dine girmeyebilir. Herkes dini ve diğer inançları seçme ve gerekenlerini yerine getirme konusunda serbesttir. Hiç kimse kendi dini veya başka inançlarından bilgi vermeye ve diğer inançlarını tanıtmaya ya da onlardan vazgeçme zorunluluğunda değildir."⁴¹

Kırgız halkının dini ihtiyaçlarını karşılamak için 1993 yılında Kırgızistan müftülüğü devletin resmi bir kurumu olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Yine Halkı Sünni ve Hanefi olan Kırgızistan'ın Bişkek, Oş, Karakol, Grigoryevka gibi yerlerinde dini eğitim vermek üzere okullar açmıştır.

Oş Devlet Üniversitesi ve Kırgız Türk Manas Üniversitesi bünyesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğiyle açılan ilahiyat fakültelerinin yanı sıra Oş İlahiyat fakültesine bağlı olarak bir de imam hatip lisesi açılmıştır. Bu fakülteler Türkiye'nin hem ekonomik hem de öğretim elemanı desteğiyle sağlıklı dinî bilginin öğrenilmesi konusunda Kırgızistan'a büyük katkı sağlamaktadır. Çeşitli akademik sempozyum ve konferanslarla dinî bilginin düzeyi yükseltilmeye çalışılmaktadır. Oş, Calalabad, Talas, Karabalta, Tokmok, Karakol gibi bölgelerde sekiz İslam Enstitüsü halka hizmet vermektedir.

2. İşlem

Bu çalışmada Kırgızlarda İslam dinine ilişkin tutumun ölçülebilmesini sağlayacak bir ölçeğin geliştirilebilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın kapsamını, Kırgızistan'daki yedi il Batken, Celalabat, Çüy, Narın, Oş, Isık-Köl, Talas oluşturmaktadır. Örneklem ise bu yedi ilden alınan 600 kişilik kaynak kişi örnekleminden oluşmaktadır. Örneklem %66'sı kadın %34'ü erkektir. Uygun örnekleme yoluyla örneklem seçilmiştir. Araştırmaya başlanırken Bişkek Din İşleri Komisyonundan yazılı etik kurul izin belgesi alınmış ve ardından soru cetveli uygulanmıştır.

Bu çalışmada elde edilen bulguların geçerliliği ve güvenilirliği araştırmanın örneklemiyle sınırlıdır. Çalışmaya katılanların çoğunun kadın olması ayrıca bir sınırlılık sayılabilir. Erkeklerin ekonomik olarak aileye daha çok katkı sağlamak amacıyla göç etmeleri

History Studies Dergisi. Sayı 3/2. s. 363-364; Ülger, İrfan Kaya. (2008). **Orta Asya'da Radikalizm Tehdidi: Gerçek mi? Efsane mi?** II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi. Bişkek: s. 444.

³⁷ Bacon, Elizabeth. (1965). *age*. s. 155-156; Dıykanbaeva, Mayramgül. (2009). *age*. s. 169; Erşahin, Seyfettin. (1999). *age*. s.129.

³⁸ Ülger, İrfan Kaya. (2008). *age*. s.444-445.

³⁹ Ülger, İrfan Kaya. (2008). *age*. s.444.

⁴⁰ Akiner, Şirin. (2002). **Sovyet Sonrası Orta Asya Cumhuriyetlerinde Modernleşme, Siyaset ve İslam**. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt. 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 44.

⁴¹ Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, II. Bölüm. **İnsan Hakları ve Özgürlükleri Hakları**. 32. Madde.

ya da Rusya'ya gidip orada iş aramaları nedeniyle Kırgızistan'da nüfuz dengeli değildir. Bu nedenle çalışmaya katılanlar arasında da bu denge sağlanamamıştır.

Araştırmada ilk olarak Kırgız gönüllülerin İslam dinine yönelik tutumları anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Kırgızistan'da devam eden İslam dini ile ilişkili ibadet ve inanışlar tespit edilmiş ve bilgi, davranış ve inanç başlıklarına ayrılmıştır. Süreçte tespit edilen tutumlar, tutum cümlesi haline getirilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlanması adına araştırma için seçilen gönüllülerden 600 kişiye anket uygulanmış ve dini yaşam ile ilgili kuramsal yapı dikkate alınarak analizler uygulanmıştır. Buna göre;

2.1. Bulgular

2.1.1. Ölçeğin Boyutlarının Belirlenmesi

Eldeki maddeler ile faktör analizini yapabilmenin mümkün olup olmadığını anlamak için ilk önce Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Sonuçlara bakılarak örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve açıklayıcı faktör analizinin yapılabileceği anlaşılmış sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliklerinin tespit edilmesi amacıyla açıklayıcı faktör analizi yöntemi kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi yapılmadan önce örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığını tespit edilmesi için sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)		0,922
	Ki-Kare	5409,005
Bartlett Küresellik Testi		
	Serbestlik Derecesi	120
	P	0,000

Tablo 1. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi, örneklem büyüklüğü hakkında bilgi veren bir ölçüdür, elde edilen değer ise 92'dir. Serbestlik derecesi ise 120'dir. Bu değer, örneklem büyüklüğünün faktör analizine devam etmek için üst düzeyde kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

Bartlett Küresellik testinin amacı, faktör analizinin ön koşulu olan "normallik" varsayımını karşılayıp karşılamadığını belirlemektir ve elde edilen manidarlık düzeyi $p < .000$ 'dir. Bu değer, veri setinin manidar ve normallik varsayımını karşıladığını göstermektedir. Ayrıca, bu değere bakarak, veri setinin faktör analizini yapabilmek için yeterince büyük olduğu söylenebilir. Bu değerlere bakarak, faktör analizine devam edilebilir.

İslam Dinine İlişkin Tutum Ölçeği puanları için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen öz değerler ve açıklanan varyans değerleri Tablo2'de sunulmuştur.

	Başlangıç Değerleri			Döndürme İşlemi Sonrası Değerler		
	Özdeğer	Açıklanan Varyans Yüzdesi	Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi	Özdeğer	Açıklanan Varyans Yüzdesi	Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi
1	7,430	46,441	46,441	3,487	21,795	21,795
2	1,611	10,067	56,507	3,407	21,293	43,088
3	1,187	7,419	63,927	3,334	20,839	63,927
4	0,843	5,269	69,196			
5	0,748	4,673	73,869			
6	0,585	3,655	77,523			
7	0,552	3,447	80,970			
8	0,484	3,028	83,998			
9	0,453	2,830	86,828			
10	0,438	2,737	89,565			
11	0,379	2,370	91,936			

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2018, Yıl 6, Sayı: 13

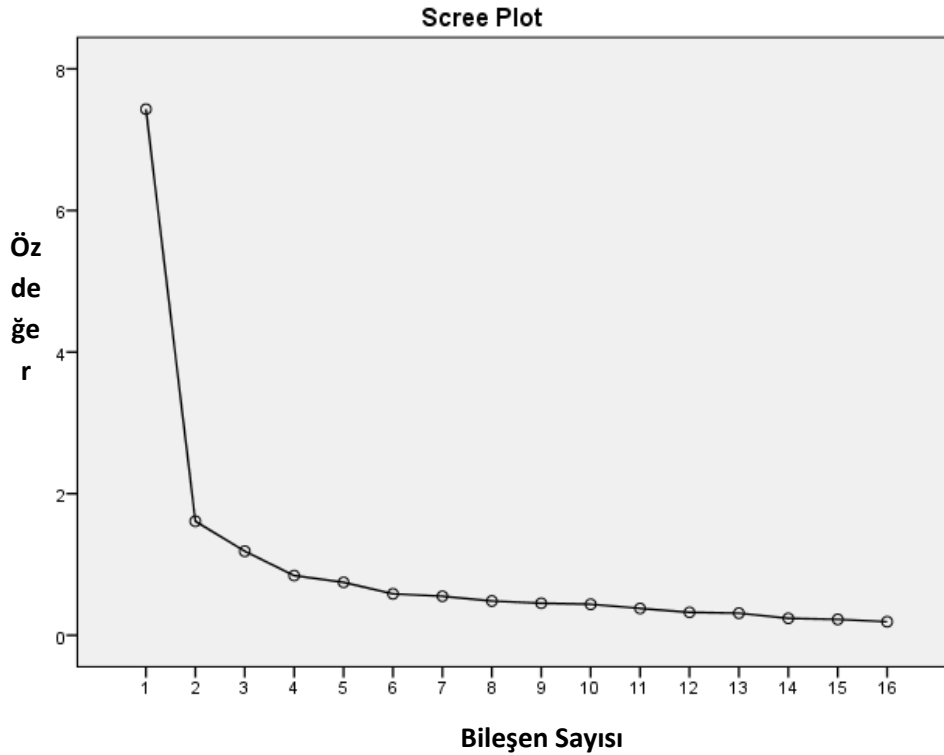
Issn: 2147-8872

12	0,324	2,022	93,958
13	0,312	1,947	95,905
14	0,240	1,499	97,404
15	0,224	1,402	98,806
16	0,191	1,194	100,000

Tablo 2. Kırgızlarda İslam Dinine İlişkin Tutum Ölçeği Faktörlere İlişkin Öz Değerler ve Açıklanan Varyans Yüzdeleri

Faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 63,92'sini açıklanmaktadır. Bu durum her bir boyutun toplam varyansa yaptığı katkılar göz önüne alındığında açıklanan varyansın tanımlanan boyutlarda ölçme yapılabildiğine ve ölçeğin 3 boyutlu yapıyı gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Çalışmada 40'ın altındaki kalan maddeler atılmış ve ilgili faktöre ait olmadığı düşünülen maddeler ölçekten çıkarılmıştır. 30 madde ile başlanılan faktör analizinden 16 maddeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir.

Boyut sayısına karar vermede kullanılan bir diğer ölçüt ise scree plot grafiğidir. Grafiğinde 3. boyuttan sonra grafik düzlük göstermektedir. Buna göre tanımlanan boyutlara ait özdeğer (eigenvalue) değerleri en fazla 3 boyuta kadar farklılık göstermekte 3 boyuttan sonra gösterdikleri değişim fazla değildir.

Şekil 1. Scree Plot Grafiği

Buna göre elde edilen 16 maddelik ve 3 alt ölçeğe sahip İslam dinine ilişkin tutum ölçeğinin yapı geçerliliği belirlenmiştir. Yapı geçerliliği testin ölçülmek istenen kavramla ilgili soyut bir kavramı (faktörü) doğru bir şekilde ölçebilme derecesini gösterir. Bireyin tutum, güdü, performans, yetenek gibi psikolojik özelliklerini ölçmek amacıyla çok sayıda ölçülebilir, gözlemlenebilir sorularla oluşturulur. Hazırlanan bu soruların belirtilen özellikleri ne derece doğru ölçtüğü yapı geçerliliği ile ilgilidir.⁴²

Faktörler

⁴² Büyüköztürk, Ş. Ş., Bökeoğlu, Ö.Ç., Köklü, N. (2009) *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. s.168

	Dini tecrübe	Dini bilgi	Dini inanç
1. Peygamberin Allah'ın emirlerini insanlara ulaştırdığına inanırım			,716
2. Kur'an'ın doğru bilgiler içerdiğine inanırım			,721
3. Ölümden sonra dirilişe inanırım			,739
4. Allah'ın beni koruduğu inanırım			,803
5. Allah'ın varlığından şüphe duymam			,669
6. Günlük beş vakit namazımı kılarım		,720	
7. Hacca gitmeyi isterim		,669	
8. Abdestin nasıl alınacağını bilirim		,810	
9. Fatiha'yı ezbere biliyorum		,801	
10. Namazın nasıl kılındığını bilirim		,697	
11. Allah'ın varlığını kalbimde hissedirim	,676		
12. Zor durumda kaldığımda dua ederek rahatlarım	,724		
13. Allaha herkesten çok güvenirim	,821		
14. Günah işlediğimde vicdan azabı çekerim	,756		
15. Dinin toplumsal barışa katkısı olduğunu düşünürüm	,574		
16. Günah işlediğim zaman Allahtan af dilerim	,580		

Tablo 3. Kırgızlarda İslam Dini İlişkin Tutum Ölçeği

Tablo 3 incelendiğinde, analiz sonucunda 600 kişilik çalışma grubu için İslam Dini Ölçeği'nin üç boyutlu yapısının incelenmesi amacıyla ayrıca doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi yapılırken çoklu normal dağılım varsayımı sağlanmadığı için güçlü (robust) kestirim yöntemi kullanılarak asimptotik kovaryans matrisine dayalı maksimum olabilirlik (likelihood) kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi yapılırken uyum indeksi değerleri, faktör yük değerleri ve hata varyansları incelenerek model veri uyumu değerlendirilmiştir. Uyum indeksi değerleri, faktör yük değerleri (max-min) ve hata varyansı (max-min) değerleri Tablo 4'de sunulmuştur. Ayrıca analiz sonucunda elde edilen ölçme modeli Şekil 2'de sunulmuştur.

2.1.2. Güvenirlik Çalışması

Güvenirlik bireylerin bir testin maddelerine verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2011: 169). Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için madde toplam test korelasyonu hesaplanmış ve ölçeği oluşturan maddelere ilişkin Cronbach alfa (α) değeri 83 olarak bulunmuştur. Geçerliliğinin anlaşılması için yapılan analizde birinci boyut olan inanç boyutunda toplam beş madde için Cronbach's Alpha değeri ,866 çıkmıştır. Bu boyutun ortalaması $M=7,7683$, varyansı $=12,879$, standart sapması $=3,58$ dir. İkinci boyut olan ibadet boyutunda beş maddede Cronbach alfa (α) değeri ,85 , ortalama $M=12,7$, varyansı $=37,99$, standart sapması $=6,16$ çıkmıştır. 3. Boyut olan dini tecrübe boyutunda Cronbach alfa (α) değeri ,86, varyansı $=$ standart sapması $=$ çıkmıştır.

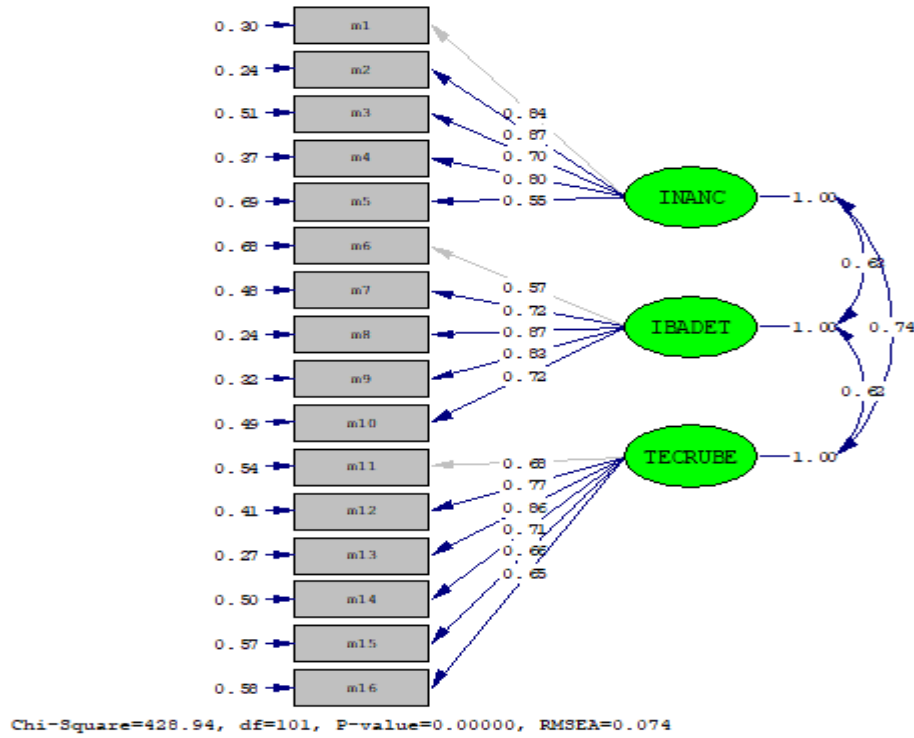
1.1.1. Geçerliliğinin Hesaplanması

Ölçek	χ^2	χ^2/sd	p	CFI	GFI	NFI	RMSEA	Faktör Yük Değerleri		Hata Varyansları	
								max	min	Max	min
Ölçek	428,94	4,25	0,000	0,98	0,888	0,97	0,074	0,87	0,55	0,69	0,24

Önerilen Değer	χ^2/df ≤ 3	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,080$	$\geq 0,30$	$\leq 0,90$
----------------	-------------------------	-------------	-------------	-------------	--------------	-------------	-------------

Tablo 4. Kırgızlarda İslam Dinine İlişkin Tutum Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Tablo 4 incelendiğinde χ^2/sd değerinin 3 ile 5 arasında olduğu görülmektedir ve buna göre modelin veriye iyi uyum gösterdiği söylenebilir. CFI değeri 0,98 ve NFI değeri 0,97 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler 0,90'nın üzerinde olması modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği anlamına gelmektedir. RMSEA indeksi açısından değerlendirildiğinde ise bu indeksin model için 0,074 olduğu saptanmıştır ve bu indekse göre de modelin veriye uyum gösterdiğini söylemek mümkündür. Uyum indeksleri genel olarak değerlendirildiğinde üç boyutlu modelin veriye uyum sağladığı görülmektedir. Her bir boyuttaki maddeler için faktör yük değerleri 0,55 ile 0,87 arasında değişmektedir ve 0,30'dan büyük olduğu için tüm maddelerin buldukları boyutlara hizmet ettikleri anlaşılmıştır.

Şekil 2. İslam Dinine İlişkin Tutum Ölçeği

2. Tartışma ve Sonuç

Kırgızların tarihine baktığımızda İslam dinini benimsemesinin yüzyıllar aldığı görülmektedir. Güneyde yaşayanların Kuzeyde yaşayanlara göre daha erken dönemde Müslüman oldukları bilinmekte ise de Kırgızların bugün halen İslam dinine olan tutumu hakkında elimizde yeterli kaynak bulunamamaktadır. Bu çalışma ile Kırgızlarda İslam dinine ilişkin tutumun ölçülebilmesi için sağlayacak bir ölçeğin geliştirilebilmesi için amaçlanmıştır. Bu şekilde konu ile ilgili daha somut bilgiye ulaşılmasına katkı sağlanmak istenmiştir.

Eldeki maddelerin faktör analizi sonucunda toplam varyansın %63,92'sini açıklayan 3 boyutlu yapıyı gösterdiği ortaya çıkmıştır. Çalışmada 0.40'ın altındaki kalan maddeler atılmış ve ilgili faktöre ait olmadığı düşünülen maddeler ölçekten çıkarılmıştır. 30 madde ile başlanılan faktör analizinden 16 maddeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinde ise incelendiğinde χ^2/sd değerinin 3 ile 5 arasında olduğu ve buna göre modelin veriye iyi uyum gösterdiği kabul edilmiş CFI değeri 0,98 ve NFI değeri 0,97 olarak tespit edilmiştir. RMSEA indeksi model için 0,074 olduğu saptanmıştır. Uyum

indekslerinin üç boyutlu modelin veriye uyum sağladığı anlaşılmıştır. Bu nedenle güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İslam Dinine İlişkin Tutum Ölçeği Likert formatına göre düzenlenmiş olup her bir maddede beş derece vardır. Bu dereceler en olumsuzdan olumluya doğru sıralanmıştır. Örneğin “Allah’ın beni koruduğuna inanırım” maddesinde kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), karasızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde bir puanlama söz konusudur. Bu durumda bir katılımcının alacağı puan 16 ile 80 arasındadır.

KAYNAKÇA

- Abazov, Rafis. (2002). “Sovyet Sisteminde Kırgızistan: Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu.” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 860-876.
- Abramzon, Saul. (1999). *Kırgız Cana Kırgızistan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*. Bişkek: Kırgızistan-Soros Vakfı Yayınları.
- Akiner, Şirin. (2002). “Sovyet Sonrası Orta Asya Cumhuriyetlerinde Modernleşme, Siyaset ve İslam.” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 47-55.
- Allport, G. (2004) *Birey ve Dini*. Çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları Ankara. s.67.
- Aydar, Hidayet. (2014). “Kırgızistan’da Dindarlaşma Trendi; Problemler, Öneriler.” *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Sempozyum Bildiri Kitabı*, s. 491-533. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları
- Bacon, Elizabeth. (1965). *Esir Ortaasya*. Çev. Tansu Say. Tercüman 1001 Temel Eser Yayınevi.
- Bayaliev, Toktobübü. (1981). *Religioznye perežitki u kirgizov i ih preodolenie*. Frunze: İlim Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Bökeoğlu, Ö.Ç., Köklü, N. (2009) *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cihan, Cihad. (2015). “XIX. ve XX. Yüzyılda Bazı Seyyahların Kırgızların Dini Hayatlarına Dair Gözlem ve Değerlendirmeleri”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı, 8/2, s. 219-238.
- Cirhinlioğlu, Fatmagül. G.(2010). *Din Psikolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Cirhinlioğlu, Fatmagül ve Ok Üzeyir. (2011) Kadınlar Mı Yoksa Erkekler Mi Daha Dindar? *Journal Of World Of Turks*, Vol 3, N, 1, ss. 121-141.
- Dıykanbaeva, Mayramgül. (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültüre Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erşahin, Seyfettin. (1999). *Kırgızlar ve İslamiyet*. Ankara: SEK Yayınları.
- Gömeç, Saadettin. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hökelekli, Hayati. Peker, Hüseyin. Karaca, F. Bahadır, A. Mehmedoğlu, A. U. (2010). *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Yayın no .2051, ss.30-35.
- James, William. (2009). *Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, Seven Treasures Publications, New York.
- Karadovut, Zekeriya ve Aksoy, Mustafa. (2004). “Kırgız Gelenekleri ve Abramzon,” *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Sayı,1. s. 1-10.
- Myrzabaev, Mametbek. (2009). *Kırgızistan’da Din-Devlet İlişkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Orazbaev, Mayrambek. (2013). “Kültürümüzde Yemin.” *Acta Turcica Çevirimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Sayı, 2. s. 1-15.

- Tombak, Fatma. (2011). “20. Yüzyıl Sovyet Rusyasında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme.” *History Studies Dergisi*, Sayı, 3/2. s. 359-370.
- Tutar, Hüseyin. (2006). *Ulus Devlet Oluşumunda Kırgız Kimliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ülger, İrfan Kaya. (2008). “Orta Asya’da Radikalizm Tehdidi: Gerçek Mi? Efsane Mi?” *II Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, Bişkek, s. 441-455.
- Yaman, Ali. (2008). “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi.” *II Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, Bişkek, s. 477-493.
- Yapıcı, Asım. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık, Ç. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2. ss.75-118.
- Yapıcı, Asım. (2012). Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, ss. 1-34.
- Vulfson, E, Semyonovna. (1901). *Kirgizy*. Moskova: S. Kurnin ve Ko Mağazasının Basımevi.

Ek.1. İslam Dini Ölçeği (Türkçe Formu)

Aşağıda verilen inanç ile ilgili ifadelerden hangisi sizin tutumunuza daha iyi yansıtılmaktadır? Lütfen belirtiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Peygamberlerin Allah’ın emirlerini insanlara ulaştırdığına inanırım	1	2	3	4	5
2. Kur’an’ın doğru bilgiler içerdiğine inanırım	1	2	3	4	5
3. Ölümden sonra dirilişe inanırım	1	2	3	4	5
4. Allah’ın beni koruduğuna inanırım	1	2	3	4	5
5. Allah’ın varlığından şüphe duymam	1	2	3	4	5
6. Günlük beş vakit namazımı kılarım.	1	2	3	4	5
7. Hacca gitmeyi isterim	1	2	3	4	5
8. Abdestin nasıl alınacağını bilirim	1	2	3	4	5
9. Fatıha’yı ezbere biliyorum	1	2	3	4	5
10. Namazın nasıl kılındığını bilirim	1	2	3	4	5
11. Allah’ın varlığını kalbimde hissedirim	1	2	3	4	5
12. Zor durumda kaldığımda dua ederek rahatlarım	1	2	3	4	5
13. Allah’a herkesten çok güvenirim	1	2	3	4	5
14. Günah işlediğimde vicdan azabı hissedirim	1	2	3	4	5
15. Dinin toplumsal barışa katkısı olduğunu düşünürüm	1	2	3	4	5
16. Günah işlediğim zaman Allah’tan af dilerim					

Ek.2. Geleneksel Kırgız Dini Ölçeği (Kırgızca formu)

Төмөндөгү ишенич жөнүндөгү түшүнүктөрдүн кайсынысы сиздикине көбүрөөк дал келет?	таптакыр кошулбайм	кошулбайм	билбейм	кошулам	чын дилден кошулам
1. Пайгамбарлар Кудайдын буйруктарын адамдарга жеткиргенине ишенем.	1	2	3	4	5
2. Куранда баяндалгандардын туура экенине ишенем.	1	2	3	4	5
3. Акыретте тирилүүгө ишенем.	1	2	3	4	5
4. Кудайдын мени коруганына ишенем.	1	2	3	4	5
5. Кудайдын бар экендигинен шегим жок.	1	2	3	4	5
6. Күнүгө беш убак намазымды окуйм.	1	2	3	4	5
7. Ажыга барууну каалайм.	1	2	3	4	5
8. Даарат алуу жолдорун билем.	1	2	3	4	5
9. Фатиха сүрөөсүн жатка билем.	1	2	3	4	5
10. Намаздын кандай окулаарын билемин.	1	2	3	4	5
11. Кудайдын бар экендигин жүрөгүм менен сезем.	1	2	3	4	5
12. Башыма кыйынчылык түшкөндө дуба кылып женилдеп калам.	1	2	3	4	5
13. Баарынан да Кудайга гана ишенем.	1	2	3	4	5
14. Туура эмес иш кылганымда абийир азабын тартам.	1	2	3	4	5
15. Диндин коомчулукка оң таасири бар деп ойлойм.	1	2	3	4	5
16. Туура эмес иш кылганда, Кудайдан кечирим сурайм.					